

družbenokritično dimenzijo, ki je bila usmerjena proti tedanjim absolutističnim gospostvenim sistemom, ki so omejevali in zatirali svobodo gorjancev in proti nezdravemu in moralno pokvarjenemu svetu mest, ki so jim zoperstavljali zdravo in »čisto« življenje v gorah, je ta kritika s tekom časa zgubila svojo ostrino. Od 1880 služijo Alpe oz. dopust v njih le še za to, da si ljudje pridobijo moči za naporno vsakdanjost. Kompenzacijska napetost med vsakdanjostjo in nedeljo čedalje bolj pojema – podobno kot estetska napetost lepe alpske krajine.

Z začetkom gibanja za varstvo okolja okoli 1970 se tudi Alpe zaznavajo na novo. Slika alpske idile se razbije ob zaznavi njihovih okoljskih problemov. Posebno angažiranje in ostrina številnih varstvenikov okolja pa temelji na tem, da postavljajo romantično sliko Alp za merilo in normo, s katerima kritizirajo moderno propadanje okolja zaradi prometa, razpršene zazidave in prav posebej zaradi turističnega odpiranja. Na ozadju idealne harmonije med človekom in naravo dobi moderen razvoj Alp hitro značaj »izvirnega greha«. S tem pa delajo nezavedno s popačeno sliko, ki jo ima industrijska družba o Alpah, ki vse gospodarske dejavnosti iz njih izpodriva in izključuje, zaradi česar številne pravilne kritične točke varstvenikov okolja dobijo napačno udarno smer. Pravzaprav je nenavadno na kako številne elemente stare slike o Alpah kot »*montes horribiles*« se zdaj navezujejo, da bi prikazali strahote uničevanja okolja v njih, ne da bi se tega protagonisti tega ravnanja tudi vedno zavedali. Stara slika o Alpah je očitno še tako globoko zasidrana v kolektivnem spominu, da je ni mogoče zlahka aktualizirati. S tem smo pri okvirnem prikazu zgodovine Alp dospeli do sedanjosti, ki jo moramo seveda izključiti.

Knjiga je zelo pestra in bogata. Iz agrarnega obdobja Alp obdeluje številne komplekse: Alpe kot naravni prostor, Zgodnje oblike človeške izrabe Alp, Razcvet gospodarstva in kulture v srednjem veku, Zakasnela modernizacija v zgodnjem novem veku, Osnovno preoblikovanje ekosistemov v agrarnem obdobju Alp, Ekološka stabilnost alpske kultivirane krajine in Kulturne in politične predpostavke trajnostne rabe narave v agrarnem obdobju. Drugih obdelanih kompleksov zlasti iz industrijske izrabe Alp ter bilanciranja velikih strukturnih sprememb v alpskem prostoru žal ni mogoče predstaviti. Knjiga pomeni neobhoden pripomoček tudi za zgodovinarje, ki se ukvarjajo s kraji in ljudmi v tem pogorju.

Jože Maček

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike. Ur. Sandi Sitar. Ljubljana: Slovenska matica, 2002. 322 strani. (Zvezek; 15–16)

Po štiriletnem presledku je izšel 15.–16. zvezek v naslovu omenjenega zbornika. Kot nekaj uvod je objavljen sestavek Sandija Sitarja Priročna metoda za sistematizacijo zgodovine naravoslovja in tehnologije (str. 7–9). To je grobo vodilo za pisanje sestavkov na omenjenem področju, pri čemer so navedene upoštevanja vredna gledišča in razvojne značilnosti posameznih področij. Avtor razlikuje tri načine pridobivanja in prenosa znanja: izkustveni, inženirski in znanstveni. Pri obravnavavi, razvrščanju in vrednotenju gradiva pa predlaga sistematiko po naslednjih vidikih: po uporabljenem materialu; po prevladujočem tehnološkem načinu in namenu; po uporabljenih strojih; po uporabljeni energiji; po vrsti prometa; po uporabljeni komunikacijski tehnologiji in po tipu proizvodnje. Dodane se še smernice za uporabo.

V okviru Razprav je na prvem mestu članek Draga Ocepka: Paberki iz zgodovine rudarstva (str. 13–24). V njem je dan kratek pregled zgodovine rudarstva v Sloveniji. Najprej je podan pregled prazgodovine rudarjenja v širšem prostoru od Bližnjega vzhoda do Balkana in Srednje Evrope. Navedeni so najpomembnejši pravni akti, ki so urejali izrabo mineralnih surovin na območju sedanje Slovenije. Orisani so najpomembnejši rudarski in premogovni objekti pri nas in njihov pomen za razvoj gospodarstva in tehnike. Poudarjena je povezava med rudarsko dejavnostjo in razvojem druge industrije, skopi pa so opisi posameznih rudnikov in premogovnikov.

Sandi Sitar je prispeval sestavek Vetrni mlini (str. 25–48). Članek daje prvi celoviti pregled zgodovine vetrnih naprav na Slovenskem od prve listinske omembe vetrnega mlina v 15. stoletju do najnovejših naprav na tem področju v našem času. Ugotavlja, da je bilo vetrnih mlinov v Sloveniji v primerjavi z

vodnimi, tudi v času njihovega največjega števila – v letih pred prvo svetovno vojno in med obema vojnoma – manj kakor deset odstotkov. Pritrjuje spoznanju starejših raziskovalcev, da so postavljali vetrne mline predvsem na območjih, kjer so bile razmere za izrabo vodnih virov neugodne ali jih sploh ni bilo. Zavrača avtohtonistično hipotezo, po kateri naj bi z združitvijo klopotca in žrmelj na izvorni način nastali vetrni mlini. Opozarja na tradicijo, ki je lahko plodna spodbuda v prizadevanjih za razvoj alternativnih energetske virov.

Sledi članek Marka Udoviča Splavarjenje lesa na Cerkniskem jezeru (str. 49–60). Članek obravnava splavarjenje na omenjenem jezeru, ki je prenehalo pred približno tridesetimi leti, o katerem pisnih virov pravzaprav ni in prav malo je še živih ljudi, ki o tem načinu prevoza lesa še kaj vedo. Obdelan je zgodovinski razvoj splavarjenja po jezeru, način in postopek vezanja splavov, prevoz splavov prek jezera in poraba časa za vezanje in prevoz splavov. Na koncu članka je prikazana konkurenčnost prevoza lesa s splavi po omenjenem jezeru v primerjavi s prevozom les z vozovi in živinsko vprego.

Sledita članka Marijana Prosenca Astronomija na Slovenskem in slovenski astronomi na tujem v Vegovem času (str. 61–71) in Ime Jurija Vege na nebu (str. 72–74). V prvem članku so na kratko omenjeni Anton Erber(g), Avguštin Hallerstein, Žiga Popovič, Gotfrid Pfeiffer, Karl Dillherr, Janez Košutnik, Karl Tirnberger, Inocenc Taufferer in Janez Schöttl. Podrobnosti ne kaže naštevati. V drugem članku avtor dokazuje, da je Jurij Vega edini Slovenec, ki je kar dvakrat ovekovečen na nebu. Na Luni leži krater *Vega*, med vesoljskimi telesi Osončja pa najdemo *planetoid Vega*.

Matevž Košir je napisal razpravo Brat Vega, prostozidar. Baron Jurij Vega, prostozidar. Ob 200-letnici smrti. (str. 75–111). Jurij Vega je bil 1786 sprejet med prostozidarje. Že pred tem pa so imeli nekateri kasnejši prostozidarji odločilen vpliv na njegovo življenje. Razprava zelo podrobno obravnava to tematiko in prihaja do sklepa, da je članstvo v prostozidarstvu najbrž veliko pripomoglo k Vegovemu vzponu, kar so mu seveda številni zavidali. Prispevek konča obravnavo s smrtjo Jurija Vege, ki je sprožila veliko ugibanj in namigovanj. Avtor prispevka zagovarja interpretacijo, da je šlo morda celo za politično motiviran umor.

Stanislav Južnič objavlja kar izčrpno razpravo Fizik Karel Robida (1804–1877), pisec prve slovenske knjige o fiziki in učitelj Jožefa Stefana (str. 112–163). Prvi del razprave opisuje življenje in šolanje slovenskega fizika Robide, avtorja fizikalnih razprav in prve slovenske knjige o fiziki ter številnih teoloških, poljudnoznanstvenih in praktičnih spisov, večinoma v slovenskem jeziku. V drugem delu razprave je obravnavano Robidovo delo v fiziki, predvsem teorija molekul in z njo povezana kritika kinetične teorije ter meteorologija.

Rožle Bratec Mrvar opisuje življenje in delo, predvsem slednje znanega geografa Blaža Kocena (1821–1871) (str. 162–196), doma iz Hotunja pri Ponikvi, ki je še danes znan kot avtor srednješolskih atlasov in cele vrste didaktičnih pripomočkov za pouk geografije od nižjih do srednjih šol. Po izobrazbi je bil duhovnik, v geografiji pa popoln, toda zelo uspešen samouk. S svojimi izdelki je zaslovel po vsej avstro-ogrski monarhiji. Njegovo najbolj znano delo je srednješolski atlas, ki je pod njegovim imenom izšel v več kakor 200 izdajah in ponatisih. Večino svojih del je ustvaril v Olumucu, kmalu po preselitvi na Dunaj pa je umrl.

Cirila Toplak je prispevala sestavek Prve slovenske znanstvenice. Slovenske izobraženke od srednjega veka do prve polovice 20. stoletja (str. 197–210). Obdelane so prve slovenske znanstvenice in razlogi za njihovo majhno število in njihovo znanstvenoraziskovalno usmerjenost in ne nazadnje za njihovo neprepoznavnost. V obdobju med zgodnjim srednjim vekom in začetkom 20. stoletja skoraj ni bilo Slovenk, ki bi se ukvarjale z znanostjo. Za to je bil vzrok v zelo omejenem dostopu do izobrazbe, kar pa ni pomenilo, da na Slovenskem ni bilo izobraženih žensk. V 18. stoletju so se le redke ženske ukvarjale z znanstvenim delom na njim sorazmerno bližjem področju farmacije. Ko so konec 19. stoletja dobile pravico do akademske izobrazbe, je bilo že med prvimi diplomantkami nekaj izjemnih znanstvenic. V sestavku je na str. 203 zgolj omenjena Milena Perušek. Ker razen uvrstitve med znanstvenice, imena in priimka, o njej ni nikjer nič zapisanega, naj na tem mestu dopolnim sestavek Cirile Toplak z nekaj navedbami, ki sem jih zbral.

Milena Perušek je bila rojena 25. februarja 1893 v Ljubljani, umrla pa 15. aprila 1978 v Hrastju pri Šentjernej na Dolenjskem. Bila je hči srednješolskega profesorja, jezikoslovca, prevajalca in kulturnega pisatelja Rajka Peruška (1854–1917) in matere Marice Terezije rojene Rudež. Gimnazijo je obiskovala in opravila maturo v Ljubljani. Na filozofski fakulteti dunajske univerze je od leta 1914/1915 do

1918/1919 študirala naravoslovje, od letnega semestra 1917/1919 do zimskega semestra 1919/1920 je študirala tudi na dunajski kmetijski visoki šoli (Hochschule für Bodenkultur). Enajstega julija 1919 je bila na filozofski fakulteti dunajske univerze promovirana za doktorico filozofije (v bistvu botanike) na podlagi rigorozna in disertacije iz rastlinske fiziologije z naslovom »Über Manganspeicherung(en) in den Membranen von Wasserpflanzen« (O kopičenju mangana v membranah vodnih rastlin), pri znanem profesorju Hansu Molischu. Po vrnitvi v domovino je bila Peruškova od 1. maja 1920 do 31. maja 1921 asistentka na Agronomsko-gozdarski fakulteti zagrebškega vseučilišča. Petega septembra 1921 je bila imenovana za asistentko začetnico na mestu fitopatologa na Kmetijski poskusni in kontrolni postaji v Ljubljani. Uradno seveda ni bila kvalificirana za mesto fitopatologinje, toda področje je bilo blizu njeni znanstveni izobrazbi. Med svojim službovanjem je iz mikologije napisala dve krajši razpravi kot Dodatek Vossovi *Mycologia carniolica* in nekaj časopisnih sestavkov, sicer pa se ni na fitopatološkem področju vidneje udeleževala, očitno je opravljala predvsem rutinsko delo. Tudi službovala ni dolgo. Zadnja navedba o njenem službovanju je iz leta 1931. Tedaj je bila višji kmetijski pristav VII. položajne skupine. Umaknila se je iz Ljubljane na svojo graščinico v Hrastju št. 7 pri gradu Gracarjevem turnu v bližini Šentjerneja na Dolenjskem. Gracarjev turn je bil od l. 1821 v lasti ribniškega graščaka Antona Rudeža in vsaj do konca stoletja njegovih dedičev. V okviru tega gospostva je bilo Dilancijevo imenje, iz katerega je verjetno pozneje nastala graščinica, ki jo je dobila mati Milene Perušek, rojena Rudež, za doto. Zanimivo je, da je po umiku iz službe popolnoma opustila svojo prejšnjo dejavnost. Živela je kot ugledna izobražena gospa na deželi. Njeni znanci so mi povedali, da sploh nihče ni vedel, da je doktorica znanosti. Trinajstega julija 1963 se je poročila z znamenitim slovenskim arhitektom, profesorjem, vdovcem, Ivanom Vurnikom (1884–1971) in se k njemu preselila v Radovljico. Po njegovi smrti se je vrnila nazaj na svoj dom Hrastje, kjer je umrla stara 85 let.

Zvonka Zupanič-Slavec in Mario Kocjančič sta napisala članek Ljubljanski zdravniki specialisti okoli leta 1900 (str. 211–226). V Ljubljani so ob koncu 19. stoletja delovali ugledni zdravniki specialisti, ki so si svoje znanje pridobili na klinikah medicinskih fakultet avstrijskih univerz. Prikazani so: psihiater dr. Karel Bleiweis Trsteniški, okulist dr. Emil Bock, ginekolog in organizator Zdravniške zbornice dr. Vinko Gregorič, primarij deželne bolnišnice in umobolnice ter zdravstveni prosvetitelj dr. Friedrich Keesbacher, kirurg dr. Edo Šlajmer in ginekolog dr. Alois Valenta plem. iz Marchturma.

Alojzij Pavel Florjančič je opisal Zgodovino raziskav jedrskih surovin in proizvodnje uranovega koncentrata v Sloveniji (str. 227–261). V zadnjega pol stoletja se je začelo in končalo zelo intenzivno obdobje raziskav jedrskih surovin in proizvodnje uranovega koncentrata v Sloveniji. Uran so odkrili l. 1947 v idrijskem rudniku, kasneje pa v nekaterih premogovnikih in predvsem v mladopaleozojskih sedimentnih kamninah v okolici Škofje Loke. V prispevku so prikazane vse odkrite radioaktivne anomalije, navedene uporabljene metode raziskav, prikazana je kronologija raziskav in njeni glavni protagonisti. Zgrajen je bil rudnik urana Žirovski vrh, ki je dosegal načrtovane parametre in obratoval varno za ljudi in okolje. Leta 1990 je rudnik prenehal z delom. Prikazan je tudi delež proizvedene elektrike iz žirovskovrhovskega urana ter nekateri tehnični in organizacijski dosežki, ki so ostali trajna dediščina tega programa.

Jože Vesel in Andreja Senegačnik sta opisala Pridobivanje blokov naravnega kamna nekoč in danes (str. 262–272). V Sloveniji je veliko opuščanih kamnolomov naravnega kamna, ki skupaj z izdelki pričajo o naši zanimivi preteklosti. Najstarejši znani kamnolomi so iz antične dobe, pred več kakor 2000 leti. Od tedaj je kamnarstvo na naših tleh živelo bolj ali manj intenzivno do sedanjega časa. V tej dolgi dobi je ta dejavnost, podobno kakor drugod po svetu, prešla od nekdanjega preprostega ročnega dela, do današnjih izvedb, ki jih skoraj v celoti opravijo stroji. Ta razvoj je bil zlasti intenziven v drugi polovici dvajsetega stoletja.

Med Gradivom je na prvem mestu članek Andreja Kranjca Pomen H. Freyerja in deželnega muzeja v Ljubljani za speleologijo (str. 275–285). Kranjski Deželni muzej je bil že od začetka povezan s krasom. Med prvimi zbirkami je bila zbirka kapnikov, prvi kurator Hohenwart je bil pionir pri širitvi pokrajinskega imena Kras v splošni pojem kras, prvi kustos H. Freyer (rojen 1802) pa se je ukvarjal tudi z raziskovanjem kraških jam. Bil je speleolog, raziskoval je paleontološki material v jamah in se ukvarjal s speleobiološkimi raziskavami. V prispevku je prikazana predvsem ta plat dejavnosti Deželnega muzeja oz. H. Freyerja.

Tone Blatnik objavlja zanimiv prispevek Ernst Mach in Slovenija (str. 286–309). Ernst Mach je

fizik svetovnega pomena, ki je najbolj znan po enoti za hitrost *mach*, čeprav je njegov znanstveni opus veliko širši in ga kot vzornika Albertu Einsteinu lahko štejemo tudi kot predhodnika relativnostne teorije in utemeljitelja moderne kozmologije. Njegovo znanstveno delo je bilo že opisano v tem Zborniku. Namen tega prispevka je osvetliti povezavo Ernsta Macha z našimi kraji, kjer je preživel dobršen del svoje mladosti v graščini svojih staršev na Velikem Slatniku pri Novem mestu. Žal gospodarjenje očeta na tej graščini ni bilo uspešno in so jo morali prodati, kar je zlasti pri otrocih povzročilo veliko težav in žalosti.

Kot že v več zadnjih številkah Zbornika je tudi v tem Lidija Wagner objavila Gradivo za bibliografijo zgodovine naravoslovja in tehnike (str. 310–318).

Jože Maček

Igorja Grdine **Poti v zgodovino**, Založba ZRC, Ljubljana 2004, 120 str.

V slovenskem akademskem okolju se za posameznega avtorja (akademika) skoraj ne spodobi reči, da je dober, kaj šele, da je odličen ali enkrat. Še težje si človek lahko privoščiti trditi, da je neko delo inteligentno, izzivajoče, pomirjujoče, vznemirjajoče, zabavno, iskriivo, kratkočasno, razmišljajoče, pogumno ali izvirno. Toda, če ocenjujete delo Igorja Grdine, brez takšnih in podobnih pridevnikov ne gre. Ne gre tudi brez jasnega priznanja, da govorimo o enem od dveh nadpovprečno talentiranih piscev med slovenskimi zgodovinarji oz. akademiki nasploh. Drugi je Marko Štuhec, dokaz zato pa njegova knjiga *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren ...*

Kakor koli že, knjiga Igorja Grdine *Poti v zgodovino* ima enega najbolj vabljevih predgovorov, kar jih poznam. Človeka mika, da bi ga začel prebirati naglas.

Celotno delo pa premore celo vrsto odlomkov, ki jih lahko jemljemo tudi kot vzorčne primere upora zoper mediokritetnost in neumnost, ki krasita nekatera druga dela naših kolegov ...

Kako brati knjigo:

Nedvomno sodi na nočno omarico. »Konzumirati« jo kaže počasi, esej za esejem; pustiti, da stvari v miru stečejo v glavo in se razporedijo po možganih. In končno, knjiga je več kot pripravna za bolj ambiciozne študente, ki pa jih obenem kaže še dodatno opogumljati, da pogledajo tudi v tekstovno zakulisje ter sledijo referencam, namigom in izvirnim metaforam.

Avtor namreč ne more brez metafor, dobrih seveda, zaradi česar je njegov jezik bogat in sočen, hkrati pa neposredno kaže, kje so ga polomili nekateri drugi pred njim, ko so svoje stavke pretirano zapletli. Komplicirati namreč ne pomeni pisati strokovno.

Stil Igorja Grdine zahteva določeno predznanje, zato ga ni lahko prevajati. Pa vendar se vse pogosteje dogaja, da njegova dela najdemo v nemškem, slovaškem in angleškem jeziku. Glede na to je dobra protiutež tistim, ki zase vse prehitro radi zapišejo, da »redno predavajo in objavljajo članke v različnih evropskih državah in v ZDA«. Tudi sam je v primerjavi z avtorji, ki se kitijo s citiranim, vse preveč skromen, toda to je že del druge zgodbe ... Vrnimo se h knjigi!

Čeprav sem večino besedil poznal že iz računalnika – avtor mi jih je tu in tam poslal, še preden so izšla, sem knjigo bral še enkrat, predgovor pa vsaj trikrat. In bolj kot sem bral, bolj me je Grdinova govornica spominjala na značilno pripoved najbolj duhovite generacije angleških zgodovinarjev. No, morda ne ravno generacije, Carr in Taylor sta bila namreč nekoliko starejša od Thomsona, Stona in Hobsbawma. Prav tako si ne morem kaj, da ob zadnjem odstavku uvodnih pripomb k drugemu delu knjige, kjer Grdina pravi, da zgodovinarjeva zadeva ni knjigovodska registracija tistega, čemur pravimo dejstva, temveč kolikor mogoče intenzivno preiščevanje o vsem, kar v sedanosti konstituira preteklost, ne opozorim tudi na Carlyleja, Trevelynana ali Macaulayja.

Grdina me je namreč pripravil tudi do tega, da sem šel znova pogledat, kaj o poteh (in stranpoteh) v zgodovino pravi slednji (Macaulay), ki mu je, vsaj tako mislim, še posebej pri srcu, oz. kaj o vsem skupaj meni E. H. Carr, človek, ki je na novo aktualiziral vprašanje: Kaj je zgodovina?

Poglejmo najprej k Macaulayju, ki je menil, da dobre zgodovine ni težko pisati. S tem je seveda mislil na tisto zgodovino, ki povzema dopise in zbira odlomke iz govorov, ki v pravišnji meri trosi